

הערות לפירוש על 'פת שלימה'

מאת יעקב לוינגר

א

הסיפור 'פת שלימה' מתוך קובץ הסיפורים 'ספר המעשים', הבא במהדורה הראשונה של כל כתבי ש"י עגנון בכרך 'אלו ואלו' (תש"ג) וכן בכרך 'סמוך ונראה' (תשי"א), נחשב בדרך כלל, בעקבי הפירוש המפורט, שניתן לו על ידי ברוך קורצווייל, כעין פתח או שער להיכנס לעולם המוזר והמסוכסך של כל הקובץ. הסיפור הזה הוא מן היחידים ואולי היחידים בקובץ המעניק לנו מספר סמלים הניתנים לפענוח ודאי שאין עליו עוררין. הפירוש, שניתן לסיפור בידי ב. קורצווייל, ושנתפרסם בראשונה בחוברת העשור של 'גזית' (תש"ב) וחזר ונדפס בספר 'מסכת הרומאן' (תשי"ג) היה מיבצע חשוב, שהעמיד אותנו על עיקרי הסמלים שבסיפור וגילה לנו את הבעייתנות הדתית המסתתרת מאחוריהם ואף הצעידנו בהבנת סיפורי 'ספר המעשים' בכלל ושאר סיפורי ש"י עגנון הדומים להם בצורה ובנוסח. התרומה, שנתרמה על ידי כך לכלל-ההבנה של ש"י עגנון, היתה עצומה, וכבר העמיד על כך משולם טוכנר ('מולד' חוב' 65—66). ודומה שלא נפריז אם נאמר כי מבחינת התועלת שהפקנו מן המאמר הזה להבנתנו את עגנון, אפשר שהוא הדבר החשוב ביותר שנכתב עליו. ואין עובדה זו פוחתת מתוך שאנו באים כיום להעיר לאותו פירוש הערות שוליים, כדרך שהן נעשות לגבי דברים שאנו רואים בהם חשיבות מרובה.

ב

הסמלים, שעמד והעמיד עליהם קורצווייל בפירושו הם בעיקר דמותו של הדוקטור יקותיאל נאמן [= משה רבינו] ודמותו של מר גרסלר [= השטן; היצר הרע], וספרו של הדוקטור נאמן, שעליו נחלקו רוב הדעות [= התורה]. פירושה של שלושת הסמלים הללו כבר פותח לפנינו את עיקר הנושא של הסיפור, המאבק בין הייעוד, הייעוד הדתי והסוציאלי, לבין היצר, האנוכיות והאסוציאליות של המספר. מאבק זה נעוץ, במידה רבה, וכנראה גם מכרעת, באותה מחלוקת שפרצה בענין הסמכות האלהית המיוחסת לספרו של דוקטור נאמן. המאבק מסתיים כסופו של הקרח מכאן וקרח מכאן. השליחות לא נתמלאה וגם הרעב לא נשבר והמספר עומד בפני עולם של פלצות, תחום השתוללותם של הדימונים.

עד כאן עיקר פירושו של ברוך קורצווייל. אולם השאלה הגדולה, שעודה לפנינו היא: מהי, בעצם, ההוראה הסמלית של אותו דבר, שעליו נקרא הסיפור; מהי בעצם המשמעות של 'פת שלימה'? שאלה גדולה זו לא השיב עליה קורצווייל אלא בפסוק אחד וכך לשונו (מסכת הרומאן, ע' 89): 'חפץ לבבו לקבל פת שלימה מסמל רק חמדנותה של התשוקה האנוכית'. אולם האמנם פשר פשטני כזה לענין, שהוא מרכזי כל כך בסיפור, ושגם העניק לו לסיפור את שמו, אפשר שיניח את הדעת? רצוי, כמדומה, שנתהה מעט על כך.

ונפתח במשהו טפל לכאורה, — מקורו של המונח. המונח 'פת שלימה' ידוע לנו בשמו המפורש מדיני עירוב. 'אין מערבין בחצרות אלא בפת שלמה בלבד' (רמב"ם, הלכות עירובין פ"א, ה"ח). דין עירוב חצרות הוא לא בלבד ענין הנוגע לשבת, אותו יום המשמש רקע זמני לסיפור, אלא גם דין הנוגע ליחסים בין בני-האדם. דין זה הוא מכלל הדינים המועטים ביותר, ואף היחיד בין כל הדברים שאנו מברכים על עשייתם, שאינו ניתן להיבצע אלא מתוך

יחסים תקינים בין בני האדם. הלוא ענין קולקטיבי הוא, שכל בני החצר עושים אותו עשייה משותפת. עירוב חצרות משמש לנו, למשל, כשאנשים כמו ד"ר יקותיאל נאמן, מוסרים לנו בעצם יום השבת (והרי זה היה בעצם יום השבת!) אי-אילו מכתבים, כדי למסור אותם בבית הדואר ולשלחם באחריות. אבל פת שלימה נוגעת לא בלבד לדין עירוב, אלא גם לענין אחר השייך לשבת. לפת שלימה אנו נזקקים לסעודות שבת ויום טוב; והוא, כמדומה, הדבר החשוב ביותר לענייננו. לאמיתו של דבר, כל הערך, שניתן ליחסו לפת שלימה, אינו יוצא אלא מקטיגוריות דתיות. והרי כמעט פלא הוא בעינינו, כי מי שכל אותו יום שבת לא אכל כלום, כלומר גם לא ביצע כדת וכדין על פת שלימה, יוצא לעת ערב מביתו, הולך לבית אוכל ומזמין לעצמו פת שלימה דוקא!

אבל זהו אך צד אחד של המטבע. הצד האחר נעוץ באופיו האירוטי המובהק של מאבק היצרים שבודאי אין לחלוק עליו ושגם פרופ' קורצווייל, כמדומני, הרגיש בו. המאורע חל באותה תקופה, שאשת המספר וילדיו יושבים בחוצה לארץ. ד"ר נאמן רואה בישיבתם בחוצה לארץ סימן לעיקוב לבו של המספר ('עקב עקוב עכוב'). לפי הודאת עצמו היה המספר מתראה עם מר גרסלר — 'ביותר באותם ימים שאש-תי ישבה בחוצה לארץ' (כאן המקום היחיד בסיפור שבאה המלה 'אשתי' ללא המלה 'וילדי'). גרסלר היה יושב אז אצל המספר 'רוב הלילה'. המספר קורא לבית-האוכל בשם שאינו-מקובל 'מלון'. לבו של המספר יוצא למראה 'תינוק אחד יושב ובידו חלה מכורכמת מאותן החלות שעשתה אמא עליה השלום לחג-הפורים'. 'כל חללו של עולם' היה מוכן לתת 'בפרוסה אחת מאותה חלה'. והרי משמעותו הסמלית של ה'לחם' בכלל ידועה לנו היטב מספר משלי ('ולחם סתרים ינעם') ויש אומרים אפילו מספר בראשית ('כי אם הלחם אשר הוא אוכל'), ואכן גם מעגנון עצמו ידענו משמעות זו של הלחם בצורת חלות (ראה, למשל, 'תמול שלשום' ע' 283, 'כל שכן באותם ימים שנגלתה

עליהם פוטירתא הסורית שהיתה דומה לחלת לחם של
 (ימי אידיהם). גם הקשר הענייני בין הסיפור 'פתי שלימה'
 לבין הסיפור 'ידידות' שקוף למדי ('את חביבתי נסעת,
 בינתיים עשה לו בעלך לילי תענוגות וכו'). והרי אין המונח
 פתי שלימה אלא מונח נרדף לככר לחם שלם.

הוה אומר: הענין מסובך קצת יותר מכפי שהוא מסתבר
 מפסקו הנזכר של קורצווייל. הפרובלימה הנוקבת בסיפור
 אינו מאבק יצרים סתמי אלא יצרו של המספר לה-
 שיג מחוץ לבית מה שניתן למצוא בבית
 בלבד. פתי שלימה במובנה האחד היא ענין השייך בעיקר
 לטכסים הדתיים והמשפחתיים של הבית. אך גם במובנה
 האחר אין למצוא פתי שלימה מחוץ לבית. העולם המודרני
 (שמחוץ לבית) אינו מיחס כל ערך לפתי שלימה (השווה
 'הרופא וגרושתו', סיפור שבודאי לא במקרה מסופר גם
 הוא בלשון 'אני', אף שהמחבר בודאי לא התכוון להשלותנו
 כי שימש אי-פעם כרופא בוינה). כל מה שניתן למצוא מחוץ
 לבית אינם אלא פתייתן פתייתן. פתי שלימה כדוגמת 'אמא
 עליה השלום' אינה קיימת. שעל כן הדין עם המלצר,
 שהצביע על המספר, בודאי באירוניה לגלגנית ביותר:
 'זהו אותו שביקש פתי שלימה!'

הסיפור 'פתי שלימה' הריהו אחת המזיגות הנפלאות ביותר,
 שזכינו לה בכתבי עגנון, בין הפרובלימטיקה הדתית שלו
 מצד אחד והפרובלימטיקה האירוטית שלו מצד אחר. מצד
 אחד הוא קרוב בענייניו לסיפורים כגון 'מדירה לדירה' ומצד
 אחר הוא קרוב בענייניו לסיפורים כגון 'אחות' או גם 'שבו-
 עת אמונים'. אולם שתי הפרובלימות יש להן רקע משותף,
 שאינו מיוחד לעגנון בלבד. המשותף הוא הניגוד בין הקל
 והנעים אך הזול והתפל מזה ובין הקשה אך הרציני ובעל
 המשמעות מזה. מבחינה דתית נחשבת האלטרנטיבה הקשה
 מפוקפקת ביותר. ערכה המוחלט כבר נתבטל בעינינו. אנו
 נשמעים לשכלנו ובוחרים באלטרנטיבה הקלה. אבל האסר
 ציאציות שלנו עודן יונקות מעולם הילדות ואינן מניחות
 בידנו ליהנות הנאה מלאה מן החיים הנוחים, שבהם בחרנו.

אנו מוצאים את עצמנו קרועים לגזרים. לסוף אנו מגיעים כדוגמת גיבור הסיפור למצב המגוחך שאנו שקועים במקום הפקר ונמשכים אל 'פת שלימה'.

ובאחרונה עוד הערה אחת על סיומו של הסיפור, שקורצווייל מתארו בלשון זו (ע' 86): 'בראש כבוד ובבגדים מלוכלכים, רעב ויגע, הולך המשורר הביתה. "כל אותה שעה לא זזו המכתבים מנגד עיני". אבל בית הדואר סגור היום. הוא אחר את הזמן'. — עיקרו של דבר בודאי נכון, אך הוא ניתן עוד לתוספת פירוש. בית הדואר לא היה סגור ממש, לפחות לא לפי נוסח הסיפוף 'ב'אלו ואלו' ששימש יסוד לפירושו של קורצווייל. אכן, לפנינו כאן שתי נוסחאות נבדלות זו מזו בין נוסח הסיפור 'ב'אלו ואלו' ובין נוסח הסיפור 'ב'סמוך ונראה'. 'ב'אלו ואלו' הנוסחה היא: 'אבל אותו היום שבת של גליות היה ודמיתי שביית הדואר סגור'. כלומר הבעיה נפתרת בפתרון מדומה, בכוחה של אשליה. לעומת זאת 'ב'סמוך ונראה' הנוסחה היא: 'אבל אותו היום שבת של גליות היה שנועלין את בית הדואר בפני דברים שאין הפקיד רואה בהם צורך'. כלומר הבעיה נפתרת בפתרון ממשי מאד, שכבר הגענו לידי המצב, שהפקיד אינו רואה צורך בדברים מסוג אגרותיו של ד"ר נאמן. תיקון 'קל' זה, שערך עגנון בסיפור, ניתן להתפרש באופן שטחי על ידי ההתרחשות ההיסטורית שאירעה בארץ־ישראל בתקופה שבין הופעת שתי המהדורות (תש"ג—תשי"א). עכשו, לאחר קום המדינה, כבר יכול הסופר להודיע לנו סיפורי־בדים על סדרי־הדואר בתקופת המנדט, שהרי, ברוך השם, כמעט וכבר שכחנו אותם כליל. אך נדמה לנו, הסבר זה לתיקון אינו אלא חיצוני. הטעם האמיתי מכריע ונוקב בהרבה. טעם זה, שאין אנו צריכים לפרשו, ודאי הוא שהניח בידי המספר להעניק לסיפורו סיום רצוי יותר. אולם שאלה גדולה היא, אם גם בדרך כלל, מעבר לעיסוקנו בפרשיות של ספרות, אנו צריכים לשמוח עליו.